

ANTONI CETNAROWICZ

Uniwersytet Jagielloński

Problematyka słowiańska w twórczości naukowej Mirosława Francicia

W bogatej i różnorodnej twórczości naukowej Mirosława Francicia problematyka słowiańska zajmuje ważne miejsce. Poświęcił jej jedną monografię, dwie broszury, kilkanaście artykułów i tyleż recenzji. Na podkreślenie zasługuje to, że właśnie ku tej problematyce, a ściślej zagadnieniu czeskiego odrodzenia narodowego i związków polsko-czeskich, zwracają się pierwsze prace Mirosława Francicia.

Nakładem wielce zasłużonego dla badań dziejów Słowiańszczyzny Studium Słowiańskiego UJ ukazała się w roku 1948 pierwsza praca M. Francicia, licząca 57 stron, ale w nakładzie 1000 egzemplarzy (gdzie te czasy, kiedy prace naukowe wydawano w takich nakładach!), broszura pt. *Sprawa polska w publicystyce Karola Havlička-Borovskiego*¹. Autor na podstawie literatury przedmiotu, ale przede wszystkim analizy źródłowej twórczości publicystycznej tego jednego z głównych reprezentantów czeskiego ruchu narodowego lat 40. XIX w., na którą złożyły się jego artykuły zamieszczone na łamach „Prazskych Novin”, „Narodnich Novin” i „Slovana”, przedstawił związki łączące czeskiego działacza z Polakami i jego stosunek do sprawy polskiej. M. Francić zwraca uwagę na ewolucję poglądów Havlička-Borovskiego wobec zagadnienia polskiego i Polaków. Ów polonofil, ale przy tym zwolennik idei „wzajemności słowiańskiej”, poznawszy bliżej sytuację w Galicji i dążenia polityczne Polaków (w roku 1848 przeciwne Czechom i Rusinom), stał się wobec nich krytycznie, a nawet wrogo nastawiony. M. Francić podkreśla, że wpływ na tę postawę miało jego mieszczańskie pochodzenie, stąd też, dowodzi, wynikała jego niechęć do szlachty i prowadzonej przez nią polityki, którą nazywał szlachecką.

W roku 1949 ukazała się na łamach „Pamiętnika Słowiańskiego”, z którym Mirosław Francić przez wiele lat współpracował, kolejna praca pt. *Z dziejów czeskiej*

¹ M. Francić, *Sprawa polska w publicystyce Karola Havlička-Borovskiego*, Kraków 1948, s. 57, *Biblioteka Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Seria A, nr 4, s. 57.

myśli historycznej². Artykuł ten można uznać za zapowiedź przyszłych zainteresowań naukowych i pasji Mirosława Frančicia, którymi stała się historiografia. Zaprezentowane zostały w nim (z konieczności w wielkim skrócie) cztery koncepcje dziejów czeskich (Františka Palackiego, Vaclava Tomka, Tomasza G. Masaryka i Josefa Pekařa). W badaniach sporu o istotę dziejów czeskich M. Frančić dostrzega pewne podobieństwo do szeroko onegdaj dyskutowanego problemu przyczyn upadku Polski i stawia postulat badawczy – przeprowadzenie porównania przyczyn upadku Czech i rozbiorów Polski. Stwierdza bowiem, że jakkolwiek zdarzenia te nastąpiły w różnych okolicznościach i różnych sytuacjach politycznych Europy, to jednak posiadają pewne podobieństwo, a jest nim „upadek niepodległych państw stanowych o dość podobnym ustroju społecznym i prawnym”.

W roku 1951 „Pamiętnik Słowiański” zainaugurował dyskusję naukową nad problemem „ideologii słowiańskiej” w jej historycznym rozwoju. Dyskusję tę otwierał artykuł M. Frančicia pt. *Rzut oka na ideologię słowiańską w przeszłości i w chwili obecnej*³. W ponurych czasach stalinizmu nie mogła ukazać się w praktyce żadna praca historyczna, która nie opierałaby się na jedynej, jak twierdzono, słusznej metodzie, tj. materializmie dialektycznym i historycznym. I to oczywiście zaważyło na sposobie ujęcia i treści wspomnianego artykułu. Nie inaczej było w przypadku kolejnych prac, które dotyczyły walki klasowej chłopów czeskich, zamieszczonych na łamach „Sobótka”⁴ i w materiałach Pierwszej Konferencji Metodologicznej Historyków Polskich w Otwocku w roku 1953⁵.

W tych samych metodologicznych koleinach plasuje się, jednak już bardziej ambitna, broszura wydana przez Instytut Zachodni w roku 1954 pt. *Geneza terezańskich i józefińskich reform agrarnych w Czechach i na Morawach*⁶. Autor stara się odnaleźć te specyficzne czynniki czeskiego procesu historycznego, które wpływały na powstawanie i formułowanie aktów terezańskich i józefińskich reform agrarnych. Na podstawie materiałów źródłowych, zamieszczonych w wielotomowym wydawnictwie „Archiv Český”, dokonuje analizy trzech tzw. patentów pańszczyźnianych wydanych przez Leopolda I i Karola VI i stwierdza, że pierwsze kroki Marii Teresy w tej dziedzinie były jedynie kontynuacją linii politycznej jej poprzedników. Znaczenie tych przedterezańskich patentów polegało, zdaniem M. Frančicia, na tym, że „oznaczały one podporządkowanie dominiów władzy

² M. Frančić, *Z dziejów czeskiej myśli historycznej*, „Pamiętnik Słowiański” 1949, t. 1, s. 115-128.

³ M. Frančić, *Rzut oka na „ideologię słowiańską” w przeszłości i w chwili obecnej*, „Pamiętnik Słowiański” 1951, t. 2, s. 1-6.

⁴ M. Frančić, *Walka klasowa chłopów czeskich w XVII wieku*, „Sobótka” 1952, cz. 1, t. 7, s. 95-144; 1952, cz. 2, t. 8, s. 167-222.

⁵ M. Frančić, *Wpływ walk klasowych chłopów czeskich na stosunki galicyjskie*, [w:] *Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich w Otwocku*, t. 2, red. S. Herbst, W. Kula, T. Manteuffel, Warszawa 1953, s. 132-133.

⁶ M. Frančić, *Geneza terezańskich i józefińskich reform agrarnych w Czechach i na Morawach*, „Przegląd Zachodni” t. 10, 1954, z. 5-6, s. 19-44.

państwowej w zakresie części ich rządów nad poddanymi”. W rozważaniach nad genezą reform terezańsko-józefińskich M. Frančič zwraca uwagę na oddziaływanie czynnika zewnętrznego, którym w wypadku Austrii było niebezpieczeństwo grożące ze strony Turków. To postulowało centralizację państwa i zjednoczenie sił, również przez silniejsze związanie magnatów z dworem cesarskim.

„Slezský sborník” wydrukował w roku 1960 głos M. Frančicia w dyskusji z sejsji poświęconej problematyce ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim. Mówiąc o sporze polsko-czeskim o tę ziemię, M. Frančič wskazywał na dodatkową komplikację – że obszar ten stanowi pogranicze językowe, gdzie oba języki czeski i polski przenikają się nawzajem. Postulował przy tym podjęcie badań mających prześledzić tradycje języka czeskiego na Śląsku i w Księstwie Oświęcimsko-Zatorskim w czasach, gdy należały do państwa czeskiego (tj. do XV w.). Zwrócił ponadto uwagę na wielkie zapóźnienie tego terytorium w rozwoju świadomości narodowej w XIX w.

W połowie lat 60. minionego wieku czeskie zainteresowania Mirosława Frančicia ustępują miejsca południowosłowiańskim. Jest dla mnie sprawą dotąd niewyjaśnioną i bardzo żałuję, że nie zapytałem o to profesora Frančicia, dlaczego tak późno zajął się tą problematyką, do czego przecież w naturalny niejako sposób powinno skłaniać go jego pochodzenie. W roku 1966 na posiedzeniu Komisji Oddziału PAN w Krakowie M. Frančič przedstawił referat pt. *Juraj Križanić a Polska*, który następnie został opublikowany w Sprawozdaniach Komisji⁷. Życie, a przede wszystkim bogata twórczość tego najbardziej oryginalnego pisarza politycznego Słowiańszczyzny w II połowie XVII w., z pochodzenia Chorwata, przykuła uwagę M. Frančicia na tyle, że poświęcił jej kilka prac, w tym odrębną monografię. We wspomnianym wyżej artykule skoncentrował się M. Frančič na pisarstwie politycznym Križanicia, a głównie jego najciekawszym, obszernym dziele *Politika ili razgovori ob vladateljstvu*, powstałym w czasie jego pobytu w Rosji w latach 1663-1670/71. Zdaniem M. Frančicia stosunek Križanicia do Polski określało to, w jakim stopniu państwo to było zdolne rozwiązać trzy zasadnicze dla niego kwestie: 1. koncepcję zjednoczenia Słowian, 2. koncepcję wyznaniowego połączenia Rzymu i Moskwy, 3. problem państwa absolutnego. Znajomość Polski u Križanicia wynikała z jednej strony z dużego odczytania, a z drugiej z autopsji (przebywał w Polsce kilkakrotnie, niekiedy po kilka lat). Krytyczna analiza sytuacji Polski wywodzi się, w opinii M. Frančicia, z „postawy ideologa zawiedzionego”. Križanić krytykował między innymi wady ustroju politycznego, który szedł nie w kierunku uznanego przezeń absolutyzmu monarszego, lecz samowoli magnackiej. Za przesadne i niesprawiedliwe uważa M. Frančič uwagi Križanicia mówiące o ksenomanii Polaków, wykazuje niekonsekwencję chorwackiego pisarza politycznego, który określa cara jako „obroncę wszystkich Słowian”, co oczywiście kłóciło się z zasadą suwerenności państwa polskiego.

⁷ M. Frančič, *Juraj Križanić a Polska*, [w:] *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie 1966*, Kraków 1967, s. 101-103.

Równocześnie Mirosław Frančić interesuje się chorwackim odrodzeniem narodowym w XIX w. W tym samym 1966 r. wygłosił na posiedzeniu Komisji Oddziału PAN w Krakowie referat zatytułowany *Źródła historyczne iliryzmu*, opublikowany następnie w Sprawozdaniach Komisji⁸. Charakteryzując stan badań, M. Frančić zwrócił uwagę na fakt odchodzenia w badaniach nad iliryzmem od traktowania tego zjawiska wyłącznie na płaszczyźnie literackiej czy filologicznej. Podkreślił znaczenie powstań serbskich oraz greckiego, a także istnienie utworzonych przez Napoleona Prowincji Iliryskich, wreszcie grożącą Chorwatom madyaryzacją. M. Frančić zajął się również zagadnieniem politycznych sojuszników ilirystów oraz problematyką społeczną w ideologii iliryskiej.

Jednak główna uwaga Mirosława Frančića skoncentrowana była wówczas na przygotowywaniu rozprawy habilitacyjnej, której bohaterem był Juraj Križanić. W roku 1969 „Pamiętnik Słowiański” zamieścił obszerną rozprawę pt. *Dzieje badań nad życiem i twórczością Juraja Križanicia*. Jest to szczegółowe studium omawiające w sposób krytyczny dotychczasowy stan badań nad twórczością tej niepospolitej postaci, pisarza politycznego i społecznego, filologa, poety, a zarazem działacza i autora religijnego. P. A. Biezsonow w analizie pierwszej edycji głównego dzieła Križanicia *Politiki*, której dokonał on w połowie XIX w., wytknął wydawcy jej wadliwość z punktu widzenia ówczesnie obowiązujących rygorów wydawniczych (niewystarczający wstęp, przypisy, zmianę alfabetu), dalej niepełność i uleganie wpływom moskiewskich kręgów słowianofilskich, które chciały widzieć w Križanicu prekursora XIX-wiecznego panslawizmu. W kolejnych edycjach dzieł Križanicia, których autorami byli, obok wspomnianego już Biezsonowa, wydawcy niemieccy, chorwaccy i francuscy, M. Frančić podkreślił (a uwaga ta odnosi się do całego następnego okresu badań nad Križanicem), że archiwalia rzymskie, chorwackie i rosyjskie zostały już zbadane, natomiast zbiory polskie nie stały się obiektem poszukiwań. M. Frančić stwierdza w ogóle stosunkowo nikłe zainteresowanie Križanicem wśród Polaków, a w podsumowaniu ponad stuletnich już badań nad jego życiem i działalnością proponuje przede wszystkim wydanie wszystkich jego prac w całości. Zgłasza również postulat prowadzenia dalszych poszukiwań archiwalnych, zwłaszcza nad schyłkowymi latami życia, które Križanić spędził w Polsce.

Ukoronowaniem badań Mirosława Frančića nad życiem i twórczością Juraja Križanicia jest monografia pt. *Juraj Križanić ideolog absolutyzmu*, która ukazała się w serii *Zeszytów Naukowych UJ* w roku 1974⁹. Autora interesuje jedna strona działalności Križanicia, a mianowicie jego poglądy jako ideologa monarchii absolutnej. Pierwsze dwa rozdziały omawiają stan badań i zmienne koleje życia i twórczości Chorwata. Następne rozdziały dotyczą już jego pisarstwa politycznego, któ-

⁸ M. Frančić, *Źródła historyczne iliryzmu*, [w:] *Sprawozdania z posiedzeń Komisji...*, s. 494-497.

⁹ M. Frančić, *Juraj Križanić ideolog absolutyzmu*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 51, Warszawa-Kraków 1974, s. 133.

re koncentrowało się wokół trzech zagadnień: 1. problemu państwa absolutnego, 2. zagadnień gospodarczych i społecznych, 3. kwestii narodowych, słowiańskiej i religijnych. W swych poglądach na monarchię absolutną, zdaniem M. Frančicia, Križanić był oryginalny, ale nie popadał w skrajności regalizmu. Uważał więc, że władza królewska jest nieograniczona, ale nie jest absolutna, ponieważ król musi się stosować do „prawa bożego”. Również podział na stany – „ordines” jest, według Križanicia, zjawiskiem całkowicie naturalnym, a ich początek ustanowiony został przez Boga. Kwestię „narodu słowiańskiego” rozumiał Križanić, w opinii M. Frančicia, w sposób nowoczesny i fałszywy zarazem. Nowoczesny, bo podkreślał integrującą rolę języka, znaczenie państwa narodowego i gospodarki w granicach rynku ogólnonarodowego. Fałszywy, ponieważ nie dostrzegał tendencji kształtowania się wielu narodów słowiańskich uformowanych w różne państwa, które posiadały odrębne, a często sprzeczne interesy narodowe. Križanić, pisze M. Frančić, spoglądał tęsknie ku przeszłości, gdy Słowianie stanowili jedną wspólnotę terytorialną i etniczną. W sytuacji kiedy Słowianie stali u progu okresu kształtowania się wśród nich nowoczesnych narodów, Križanić „chciał je spętać niebyłą i mityczną wspólnotą. Nowe pojęcie narodu wiązał z archaicznym – plemieniem”. Zdaniem niektórych badaczy Križanić poruszał się w sferze „utopii”, inni z kolei dowodzili, że były w jego dziełach przewidywania, które się sprawdzały (np. w okresie panowania Piotra I). M. Frančić dowodzi natomiast, że „nierealne było u Križanicia wyobrażenie jednego, wielkiego państwa pogodzonych z sobą Słowian porozumiewających się wspólnym językiem, jak nierealny był ideał państwa zamkniętego”. Zdaniem recenzenta Juliusza Bardacha książka M. Frančicia wypełnia lukę w naszej historiografii¹⁰. Autor osadza swego bohatera i głoszone przezeń poglądy w kontekście historycznym, wykazuje ścisły związek tych poglądów, sformułowanych w dziele *Politika* z rzeczywistością polityczną Rosji drugiej połowy XVII w. Podkreśla J. Bardach słusznie akcentowaną przez M. Frančicia prawdę, że dla Križanicia religia pozostawała w służbie polityki.

Po wielu latach zajmowania się inną problematyką historiograficzną Mirosław Frančić powrócił do tematyki słowiańskiej, a konkretnie związków polsko-czeskich jako współautor popularno-naukowego wydania *Polska–Czechosłowacja. Wieki sąsiedztwa i przyjaźni. Československo–Pol’sko. Stáročia susedstva a priateľ’stva*, które pojawiło się w roku 1977, również w wersji czeskiej¹¹. W roku 1982 opublikował swoją ostatnią pracę dotyczącą problematyki słowiańskiej – artykuł na łamach „Przeglądu Polonijnego” zatytułowany *Synteza słowackiego wychodźstwa*¹².

¹⁰ Rec. J. Bardach, „Kwartalnik Historyczny” R. 83, 1976, nr 2, s. 433-436.

¹¹ *Polska–Czechosłowacja. Wieki sąsiedztwa i przyjaźni. Československo–Pol’sko. Stáročia susedstva a priateľ’stva* (wersja polska), Kraków–Bratysława 1977, s. 260 [wspólnie z V. Melicharzem, T. Chrzanowskim i V. Frolece m]; *Československo–Pol’sko. Stáročia susedstva a priateľ’stva. Polska–Czechosłowacja. Wieki sąsiedztwa i przyjaźni*, Bratislava–Kraków 1977-1978, s. 260.

¹² M. Frančić, *Synteza słowackiego wychodźstwa*, „Przegląd Polonijny” R. 8, 1982, z. 4, s. 75-87.

